

FRANCISCO FERNÁNDEZ DEL RIEGO, UN GALEGUISTA REPUBLICANO NA GUERRA DE ESPAÑA

FRANCISCO FERNÁNDEZ DEL RIEGO,
A REPUBLICAN GALICIANIST IN THE SPANISH CIVIL WAR

Lourenzo Fernández Prieto
Real Academia Galega
Universidade de Santiago de Compostela
ORCID: 0000-0003-3206-2428

Resumo: A partir do *Diario de guerra* de Del Riego (2023) faise uha interpretación algo diferente da súa persoa, tendo en conta o que o golpe e a persecución coutou e o que a experiencia da guerra definiu neste estudante brillante, activista político galeguista fundador de organizacións e catedrático que nunca lle deixaron ser. Os verdugos e vencedores agochados na experiencia de Del Riego explican o seu périplo vital, político, profesional e intelectual e a tantos outros vencidos e salvados.

Abstract: An analysis of Del Riego's *Diario de guerra* (2023) leads to a somewhat different interpretation of Francisco Fernández del Riego that takes into account the impact of the coup in 1936, ensuing persecution and the experience of the Spanish Civil War on this brilliant student. A Galician political activist and founder of organizations, Del Riego was prevented from becoming a professor. The executioners and victors embedded in Del Riego's experience explain his empirical, political, professional and intellectual journey and that of so many others who were defeated and saved.

Palabras chave: Francisco Fernández del Riego, *Diario de guerra*, golpe, guerra, persecucións, galeguismo político, memoria dos vencidos, victoria dos verdugos.

Key words: Francisco Fernández del Riego, *Diario de guerra*, coup, war, persecution, political Galicianism, memory of the defeated, victory of the executioners.

O QUE APRENDEMOS ESTE ANO DE DEL RIEGO

Contra o que se afirma, a historia non esvaece senón que define, non escurece senón que clarexa. A condición é enfocar ben, procurar boas fontes e facerlles boas preguntas, baseadas máis na procura do descoñecido que no prexuízo xa asentado. A alteridade e o método poden abrírnos o coñecemento do pasado moito mellor do que unha enganosa ollada directa nos permite coñecer dun presente en movemento e camuflado na ausencia de perspectiva.

Todos coñecemos a Fernández del Riego, todos adquirimos unha idea del. Viviu anos dabondo para ter máis dunha vida e pasou —coma outros e outras— por vicisitudes que só o curto século xx obrigou a transitar. Non queda ningún daqueles homes, daquelas mulleres; son pasado, son materia da historia.

Teño para min, non sei se hai acordo nisto, que o ano Fernández del Riego deparou máis novidades —mesmo máis sorpresas— sobre o persoeiro das Letras Galegas do que é adoito. A diferenza entre o retrato que tiñamos del e o que temos agora, o que criamos saber e o que agora sabemos, é maior no caso de Del Riego que no doutros persoeiros. E poida que iso teña que ver con dous condicionantes, un de pasado: falamos dun home que viviu no cerne da deboura do pasado incómodo; outro de presente: a ansia que vivimos por desvendar todo o que teña que ver con aquel pasado de golpe, matanzas, guerra e ditadura, sen a pesada lousa do mito da reconciliación, que xa non pode nin debe operar a case cincuenta anos da morte do ditador. Pese á súa resistencia, o paradigma da reconciliación xa non opera para coñecer historicamente o que pasou antes da Transición da ditadura á democracia.

Outros dos homenaxeados no que levamos de século xx tamén viviron a guerra: Delgado Gurriarán, Carballo Calero, Fraguas, Filgueira Valverde, Paz-Andrade, Piñeiro, Álvarez Blázquez, Lorenzo Varela, Xocas. Pero ningún reunía a condición de Del Riego de ter sido dirixente republicano galeguista, soldado, resistente e organizador político na clandestinidade, agás parcialmente Piñeiro, por unha banda, e Paz-Andrade pola outra. E sobre todo, ningún deixou como el feitos e fontes que poder rastrexar para reconstruír o seu pasado e darlle sentido. Remarco, feitos e fontes, pois abundan —máis do que deberían— a preparación en vida de elementos, documentos e fondos para construír biografías autorizadas póstumas.

Os feitos xa non existen, pero as fontes permiten reconstruílos con certa aproximación. No caso de Del Riego a procura de fontes foi parte importante do traballo de moitos cara a este ano.

No caso das apreciacións que presento, debo dicir que están guiadas, xaora, polo tratamento que fixen do seu inédito *Diario de guerra*, pero non só. Tamén pola revisión doutros materiais dispoñibles, incluída a longa entrevista inédita feita por

Andrés Domínguez e Antonio Somoza para *Nomes e Voces* que conservamos no fondo Terra&Memoria da Universidade de Santiago de Compostela, xestionado agora no CISPAC, así como o cotexo con outras entrevistas e materiais biográficos publicados. Todo o que foi coñecéndose sobre Del Riego ao longo deste ano lévame, en conxunto, a unha interpretación do seu periplo vital pode que algo diferente da que se adoita, pero que, aínda que escurecida, en realidade tiñamos xa diante de nós no derradeiro Del Riego presidente da Academia Galega.

QUEN FOI DE VERDADE DEL RIEGO?

Ramón Nicolás, que foi un dos que non parou de procurar fontes inéditas, agochadas ou esquecidas, para iluminar o pasado de Del Riego, pediunos a algúns que fixésemos un resume dos aspectos para nós máis destacados de Del Riego en 220 caracteres, destinado á rede antes chamada Twitter. Procurar esa síntese obrigoume a destilar esa interpretación que aquí achego, a partir dos aspectos que eu destacaría da súa historia ou máis ben de Del Riego na historia do tempo que lle tocou vivir:

1. O que non puido ser: un brillante catedrático de Dereito Civil da Universidade de Santiago. Imaxínade. Ese era o camiño que levaba xa ben guiado. E da mesma guía saíría, seguramente, un político da Galicia autónoma.
2. O que foi e nunca se lle recoñeceu pola xeración seguinte de nacionalistas galegos: un resistente político, un organizador de partido que desenvolveu a resistencia nacionalista, democrática e republicana alí onde puido e como puido.

O primeiro, a súa carreira como catedrático e político nacionalista galego republicano foi coutada polo golpe militar e pola duradeira ditadura que sae da guerra que provocou o golpe.

O segundo, foi negado por unha banda por quen o converteu nun galeguista culturalista nos anos setenta e tamén por quen o cousificou como galeguista histórico na década dos oitenta. Todo xunto e á vez desfigurou o seu retrato ao compás das lóxicas do tempo, os conflitos dos sucesivos presentes e os lexítimos intereses xeracionais.

O mellor retrato de Del Riego ten máis que ver co que puido ser, pero non foi, e tamén co que foi e nunca se lle recoñeceu, e que hoxe podemos identificar. O seu foi un perfil escurecido pola fuxida, confundido polo recrutamento, esvaído polo medo do que escapa da matanza, agochado pola clandestinidade do que sempre está perseguido, pero definido polo rastro do que non para de facer cousas propias do resistente, ata que chega o tempo dos novos resistentes que el alenta,

aínda que non o vexan nin o recoñezan porque carecen das condicións para ter memoria.

Na Galiza nin se mantén a vella organización como en Euskadi, tamén alí superada polas novas, nin se crean outras ou se recuperan as vellas organizacións como en Cataluña. Non había para a nova xeración de resistentes antifranquistas galegos moitas condicións para recoñecer en Del Riego —e noutros— a memoria do nacionalismo galego republicano. Non é este o sitio para discutir as diferenzas entre as tres sociedades e as súas organizacións políticas. Si para constatar que, mentres en Euskadi e Cataluña o golpe fracasou e houbo guerra e memoria contra o fascismo, en Galicia houbo un golpe militar rápido e triunfante, matanzas e persecucións; á vez, a resistencia armada prolongouse máis que en ningures e durou dúas décadas pero nin hoxe aínda tomou corpo na memoria democrática do presente. É tamén este é o sitio para afirmar que as diferenzas da resolución do golpe de xullo de 1936 nos distintos territorios teñen menos que ver con condicións estruturais e capacidades políticas e de mobilización social, que coa continxencia da propia acción golpista e a súa capacidade para imporse militarmente. O azar, e non só a necesidade, permiten entender o pasado.

FACER A GUERRA COS INIMIGOS CONTRA OS AMIGOS E CONTALO

Tivo que ser moi difícil —sabemos que o foi—, para aqueles mozos republicanos e galeguistas dos anos trinta, facer a guerra que non querían e con quen non querían. Pode que non reparásemos aínda dabondo nesa perversión, por dúas razóns principais.

A primeira é que a memoria pública daqueles mozos non foi manexada por eles, e o inédito diario de guerra de Fernández del Riego é a mellor proba. Unha proba máis de que a memoria da guerra daqueles mozos foi unha memoria subalterna, soterrada, á que aínda lle custa traballo formar parte da historia. Fixeron o que non querían facer. Despois, esa parte da súa vida pasou a pertencer a un pasado abominable que xa non lle interesaba á seguinte xeración, cansa de escoitar historias da guerra. Se os fillos dos vencedores cansaron de escoitar a historia dos seus pais, mentres se beneficiaban da posición que lles daban —como lembra Bartolomé Calvero—, imaxínade que perdesen case todo menos a vida.

Aquela memoria da guerra dos vencidos foi pasando a formar parte dun pasado que se quería agochar porque era incómodo, posiblemente máis por tratarse dun pasado non querido que polo que cadaquén fixera. Quen eran eles? Aqueles soldados á forza nunha guerra que nunca quixeron e que tampouco nunca esperaron, provocada por uns poucos militares golpistas. Estaban entre os vencedores, entre

os vencidos, entre os vencidos que fixeran a guerra cos vencedores? O diario de guerra de Del Riego dá-nos pistas para reforzar algunhas respostas a estas preguntas.

A segunda razón ten que ver cos verdugos, o exclusivo e compacto grupo de protagonistas que acapararon a memoria da guerra dende aquela vitoria de 1939, que non foi paz nunca, ata a morte do ditador en 1975; foron os golpistas de 1936 (os perpetradores) quen manexaron a memoria colectiva dende o mesmo momento da matanza e as persecucións iniciadas por eles en xullo daquel ano — despois— subidos ao escuro e longo poder de catro décadas. Os golpistas de xullo, que eran poucos e o sabían, tiveron razóns poderosas para facer da memoria e do pasado un elemento central do seu poder. Empezaron illados en Pamplona, Burgos, Valladolid, A Coruña, Salamanca, Canarias, Marrocos, Cádiz e Sevilla. Sen apoios sociais nin políticos e con moi pouco poder militar, rebelados contra os seus propios superiores xerárquicos territoriais, a única forma de converter en éxito o seu previsto fracaso inicial foi provocar a radical fractura da sociedade en dous bandos por medio da violencia. Usando o método do escuadrismo fascista ou das milicias nazis, pero sincopado no tempo e multiplicado na dimensión da violencia, entre os meses de xullo de 1936 a abril de 1937 —con sucesivas e moduladas prolongacións posteriores—. De certo a dimensión da matanza perpetrada polo golpistas de 1936 contra os seus compatriotas escandalizou aos fascistas italianos e tamén aos militares nazis, porque precedeu ás atrocidades que eles cometerían uns anos despois contra os que consideraron razas inferiores e contra a resistencia das zonas ocupadas na posterior guerra mundial.

Desde o verán de 1937 o esforzo bélico dos sublevados parou temporalmente a matanza e a persecución na retagarda a prol do recrutamento para a guerra total. Del Riego sae daquela do agocho —seguramente na casa da familia Ron, veciña da de seus pais en Compostela— para presentarse na caixa de recrutas. Despois de chamar a súa quinta chamaron tamén os excedentes de continxente e ademais —segundo acordou coa familia— non podía seguir comprometendo os seus salvadores. Ao pouco de chegar á fronte de guerra comeza co seu diario.

Diarios como este de Del Riego son un anaco escachado e enlameado dun pasado traumático para o seu autor e incómodo para o presente.

Se pensamos nas memorias dos que estiveron nos campos de concentración uns anos máis tarde da guerra de España, repararemos que para eles sobrevivir era resistir. Nesas memorias —de Primo Levi á máis recente de Anise Postel-Vinay— podemos ter a mellor guía para entender contextos e comportamentos que se relacionan cos que puido vivir Fernández del Riego —e tantos e tantas máis— nos meses do golpe de Estado e posteriormente.

Jorge Semprún, que foi un dos primeiros en comprender a importancia de contar aquela experiencia, foi tamén un dos que sufriu a interesada e oportunista

manipulación do seu pasado de sufrimento, condensada nesa maldita e temida pregunta: que debeu facer para salvarse el mentres outros se afundían? A mesma atormentada cuestión da que dá conta Primo Levi.

Unha das trapelas da aínda dominante memoria dos verdugos é seguir obrigándonos a pensar o que fixeron aqueles homes e mulleres, fóra de contexto temporal e territorial. Integralo no tempo dos xenocidios, dos campos e do combate entre as democracias e os fascismo, é o mellor antídoto para evitar o narcótico da memoria dos perpetradores. Para entender de que nos fala Del Riego, temos que integrar o seu diario no contexto, como el mesmo fai. Esa é, por acaso, unha das máis interesantes leccións deste diario.

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

Fernández del Riego, Francisco (2023). *Diario de guerra*. Vigo: Galaxia.